

BENJAMIN, WALTER ROMANTIČNI SPISI

USAU 13 Benjamin

BENJAMIN, WALTER ROMANTIČNI SPISI

Prijevod: Marta Klepo

Izbor i uvod: Leonardo Kovačević

UVOD

Romantika – izvor svakog otpora

Schiller je strogo razdvajao sentimentalnost i romantiku. Dok je sentimentalnost, pri tome je najviše mislio na sentimentalnu poeziju, vječno oplakivanje onoga izgubljenoga, nepovratnoga, romantika je nešto posve suprotno: zamišljanje novoga svijeta zbog nezadovoljstva sadašnjim. I ta misao zaokupila je gotovo sve poznate ljude njegove epohe: Fichtea, Schellinga, braću Schlegel, Novalisa. To su istodobno najpoznatiji učitelji robinzonijade, sposobnosti duha, ljudskog ja, da ni iz čega izgrade nove svjetove, ukinućem opreke između naivnosti i znanosti u književnosti i filozofiji kao novoj mitologiji. Upravo od tih ljudi i njihovih suvremenika dolazi nam sistematiziran pojam romantike i njezinih načela: odbijanje povijesne nužnosti u korist kontingencije, ne prihvaćanje vremenske teleologije, zamjena klasične ontologije teorijom fragmenta po kojoj bilo koji detalj, ulomak svijeta u sebi skriva klicu i nacrt nekog novog svijeta. Ukratko, romantika je pokušaj odčaravanja svijeta od njegovih čeličnih zakonitosti.

Tu nema protudokaza, tu mora i može pomoći samo svijest.

Djelo Waltera Benjamina tome je zamahu poklonio mnoštvo novih figura i usmjerio protiv novog neprijatelja – fašizma. Nositelj romantizma po njemu prije svega treba biti mladost (koja se ne mjeri godinama). Benjamin je naime zamislio neke projekte već za djecu u vrtiću: dječji epski teatar i radio smatrajući da djecu što prije treba učiti antifašističkom i skromnom životu. Uostalom, sve njegove spise kao da obilježava vizura djeteta koje ne zna ili ne želi ući u svijet odraslih. U kraćem tekstu Iskustvo i siromaštvo zaključuje da treba prekinuti prenošenje tog starog prstena, iskustva naših otaca, na nove naraštaje. Zar ih je buka topova i oružja u svim tim ratovima mogla ičemu naučiti, zar se nisu mogli vratiti svojim kućama tek gluhi i nijemi, piše u istome tekstu. Zato treba iznova naučiti govoriti, izmisliti novi jezik, kao što su Rusi svojoj djeci davali imena po petoljetki, a književnici stvarali neobične svjetove koji ne poznaju naš jezik. Na mladosti je, kojoj vreba obitelj i poslovni život, da odbije indiferentnost i spontani napredak odraslih. Sredstva kojih se pri tom hvata Benjamin učeći mladež kako da se njima služe ista su ona koje je on naučio od svojih učitelja romanitačara: faustovska vatra ideala, njegovanje osjećaja misije i obveze, jezična invencija, blagi mesijanizam, odbijanje sadašnjosti kao takve, sklonosti novim počecima, stvaralaštvo, erotska vedrina i osjećaj za zajednicu.

Tekstovi koje ovdje donosimo su napisani ili izrečeni u različitim prigodama i ne predstavljaju zasebnu cijelinu. Riječ je o jednoj skici za časopis za mlade, pripremljenim, ali neodržanim govorima te meditativnim i esejističnim tekstovima koje povezuje ista tema mladenačkog romantizma. Prijevodi su najprije bili objavljeni na Trećem programu Hrvatskog radija, u emisiji Gubitak središta.

TRNORUŽICA

Schiller

Živimo u doba socijalizma, feminizma, prometa, individualizma.

Približavamo li se eri mladosti?

U svakom slučaju živimo u vremenu u kojemu se ne može otvoriti časopis, a da nam u oči ne upadne riječ 'škola', u vremenu u kojemu riječi koedukacija, internat, dijete i umjetnost lepršaju zrakom. Ali mladež je Trnoružica koja spava i ne nada se princu koji dolazi da ju oslobodi. A da se mladež probudi da bi sudjelovala u ratu koji se oko nje vodi, tome naš časopis želi pridonijeti koliko može. On želi pokazati mladeži kakvu vrijednost i izraz je dobila u mladenačkom životu velikih: Schillera, Goethea, Nietzschea... Ona joj želi pokazati putove, osjećaj zajednice, želi probuditi svijest nje same u samoj sebi, kao onaj koja će za plesti i oblikovati svjetsku povijest.

Da taj ideal o mladeži koja je svjesna sebe kao budućega kulturnog čimbenika nije od danas, da je to shvaćanje koje su jasno izrekli i velikani književnosti, dokazuje površan pogled na svjetsku književnost.

Naravno, rijetke su ideje koje ispunjavaju naše vrijeme, a da ih se već nije dotaknuo Shakespeare u dramama, osobito u tragediji modernog čovjeka, u Hamletu. Tu Hamlet kaže:

Raskliman je svijet

I baš se ja – prokletstvo! – rodih na nj

*Da opet gradim čvrstu građu za nj.*¹

Hamletovo je srce ogorčeno. On vidi kako njegov ujak živi kao ubojica, a njegova majka u incestu. I kakav osjećaj mu daje ta spoznaja? Naravno da osjeća gađenje spram svijeta, ali on se ne okreće od njih mizantropskom samovoljom, nego u njemu živi osjećaj misije: došao je na svijet da ga dovede u red. Kome bi te riječi bolje odgovarale, nego današnjoj mladeži? Unatoč svim izjavama o mladeži, proljeću i ljubavi, u svakom mladom čovjeku koji misli leži sjeme pesimizma. To sjeme je dvostruko jače u naše vrijeme. Jer kako se mlad čovjek, ponajprije onaj iz velegrada, može suočiti s dubokim problemima, socijalnom bijedom, a da ga, barem povremeno, ne svlada pesimizam? Tu nema protudokaza, tu mora i može pomoći samo svijest: a ako je svijet još loš, ti si došao da ga uzdigneš. To nije oholost, nego samo svijest o obvezi.

Ova hamletovska svijest o opakosti svijeta i o pozivu da ga se poboljša ispunjava i Karla Moora. Ali kad Hamlet nad opakosti svijeta ne zaboravi na sebe i potisne sve želje za osvetom da bi sam ostao čist, tada Karl Moor u napadu anarhističke slobode gubi uzde nad samim sobom. Hamlet podliježe svijetu i ostaje pobjednik.

Kasnije je Schiller stvorio predstavnika mladeži: Max Piccolomini; ali iako je simpatičniji od Karla Moora, kao čovjek nam (nama mladima) nije toliko blizak; jer bitke Karla Moora i naše su bitke, vječno protiv-

1 Preveo dr. Milan Bogdanović, Tipex, Zagreb, 1995.

Goethe

Ibsen

Shakespeare

ljeđe mladeži, borbe s društvom, državom, pravom. Max Piccolomini stoji u užem etičkom konfliktu.

Goethe! Očekujemo li kod Goethea simpatiju spram mladeži? Mislimo na Tassa, vjerujemo da vidimo njegovo strogo lice ili njegov posve fin sarkastičan smiješak iza maske Antonija. Ali ipak – Tasso. Tu je ponovno mladež, ali na posve drugačijem tlu; nije uzalud junak pjesnik. Na dvoru Ferrarijevih čudorednost i pristojnost najstroža su mjerila. Ne 'neukusnoj' moralnosti. Sad zapažamo – Tasso je mladež. On čuva ideal – ideal ljepote. Ali budući da ne može obuzdati svoju mladenačku vatru, budući da čini ono što nijedan pjesnik ne bi smio učiniti, budući da svojom ljubavi prema princezi prelazi granice čudorednosti, vrijeđa svoj ideal, on mora pokleknuti pred starosti, konvenciji koja je postala 'čudorednost'. To je ironija njegovih posljednjih riječi:

A lađar najzad još se drži

Za stijenu, gdje bi mog'o propast

Da se on grčevito drži za stijenu konvencije, on koji je oskrvnuo ideal ljepote. Karl Moor ne uspijeva jer je nevjeran svojem čudorednom, a Tasso svojem estetskom idealu.

Najuniverzalniji predstavnik mladeži je Faust, njegov cijeli život je mladost, jer on nikad nije ograničen, neprestance vidi nove ciljeve koje mora ostvariti; a čovjek je mlad dokle god svoj ideal nije posve pretvorio u stvarnost. To je siguran znak starosti: u danome vidjeti savršeno. Zato Faust mora umrijeti, zato njegova mladost umire u trenutku kad se veseli danome i ništa drugo mu ne preostaje. Kad bi živio dalje, u njemu bismo našli Antonija. Na Faustu jasno se vidi zašto takvi mladi junaci ne smiju postići ništa, zašto u trenutku ispunjenja propadaju ili moraju voditi vječni bezuspješni rat za ideale.

Te bezuspješne ratnike za ideal **Ibsen** je sjajno opisao u dvama ganutljivima tipovima: u dr. Stockmannu u 'Neprijatelju naroda' i još neupadljivije i ganutljivije u Gregersu Werleu u 'Divljoj patki'. Gregers Werle vrlo lijepo odražava ono istinski mlado, vjeru u ideal i žrtvovanje koje ostaje nepokolebljivo i kad je ideal posve neostvariv ili donosi nesreću. (Jer sreća i ideal su često suprotnosti.) Naime, na kraju 'Divlje patke', kada Gregers vidi posljedice svojega fatalnog idealizma, on ipak ostaje pri svojoj odluci da služi idealu. Ako bi on bio neispunjiv, za njega je život bezvrijedan; tada je njegova životna zadaća da bude 'trin-aesti za stolom' – da umre. U 'Divljoj patki' javlja se još jedan ideal. Kao mnoga Ibsenova djela, i to djelo pokreću problemi – oni se ne rješavaju. Ti problemi samo su podloga, atmosfera doba iz kojega proizlazi lik Gregersa, a on svojim životom, voljom, namjeru njegova čudoredna djela, za sebe rješava kulturne probleme.

Samu mladež Ibsen je prikazao u Hildi Wangel u 'Graditelju Solnešu'. Ali nas zanima graditelj, a ne Hilde Wangel koja je samo blijedi simbol mladosti.

Na kraju dolazim do najmlađeg pjesnika mladeži. Istodobno i do pjesnika današnje mladeži kojega navode prije svih: do Carla Spittelerera. Kao **Shakespeare** u Hamletu, a Ibsen u svojim dramama, i Spitteler prikazuje junake koji pate za ideal. I još izravnije nego kod Ibsena, za novi ideal čovječanstva. Spitteler priželjkuje novo čovječanstvo sa željom za istinom. Njegova oba velika djela: epovi 'Prometej i Epimetej' i 'Olimpijsko proljeće' ponajprije su izraz njegova uvjerenja, i tu, kao i u njegovu veličanstvenom romanu priznanja 'Imago', koji smatram najljepšom knjigom za mladog čovjeka, tupost i oholost prosječnog čovjeka prikazuje čas tragično, čas smiješno ili sarkastično. I on polazi od pesimizma, da bi se vjerom u čudorednu osobnost uzdigao do optimizma (Prometej, Heraklo u 'Olimpijskom proljeću'). Ako ga njegov univerzalni ideal čovječanstva i njegovo svladavanje pesimizma već čini pjesnikom mladeži, a posebice za našu mladež, tada je to zbog njegova veličanstvenog pathosa koji mu je omogućila upotreba jezika kakvu ne dijeli ni s kim živim.

Tako je ta spoznaja, u kojoj naš časopis želi djelovati, već utvrđena tamo u djelima velikana književnosti.

ŽIVOT STUDENATA

Postoji shvaćanje povijesti koje u vjerovanju u beskrajnost vremena razlikuje samo tempo ljudi i epoha koje se brzo ili polako kotrljaju na putu napretka. Tome odgovara nesuvislost, manjak preciznosti i strogost zahtjeva koju ono postavlja sadašnjosti. Sljedeće razmatranje se odnosi na određeno stanje u kojem se čini da se povijest temelji sabrana u jednoj točki žarišta kao oduvijek u utopijskim slikama mislioca. Elementi posljednjeg stadija nisu jasni kao bezlična tendencija k napretku, nego su ukorijenjeni u svakoj sadašnjosti kao ugrožena, ozloglašena i ismijavana bića i misli. Zadaća je povijesti, da imanentno stanje savršenosti oblikuje posve prema apsolutu, da ga učini vidljivim i da ono vlada u sadašnjosti. Ali to stanje ne treba opisivati pragmatičkim opisima pojedinosti (institucija, običaja itd.) kojima on izmiče, nego se može obuhvatiti samo u svojoj metafizičkoj strukturi, kao mesijansko kraljevstvo ili ideja francuske revolucije. Sadašnje povijesno značenje studenata i sveučilišta, oblik njihova bitka u sadašnjosti može se opisati samo kao parabola, kao preslika najvišeg, metafizičkog stajališta povijesti. Samo tako ono je razumljivo i moguće. Takav opis nije apel ili manifest koji su, jedan kao i drugi, ostali bez učinka, nego pokazuje krizu koja leži u biti stvari i vodi k odluci kojoj slabiji podliježu, a hrabri joj se podrede. Jedini način kako se može raspravljati o povijesnom mjestu studenata i sveučilišta jest sustav. Dokle god su nam različiti uvjeti uskraćeni, preostaje nam samo da ono buduće spoznamo u sadašnjemu iz njegove slikom predložene forme. Kritika služi samo tome.

Už život studenata veže se pitanje o njegovu svjesnom jedinstvu. Ono stoji na početku, jer život ne potiče na razlikovanje problema studentskog života – znanost, državu, vrlinu – jer mu nedostaje hrabrosti da se pokori. Ono što se ističe u studentskom životu doista je odbijanje da se pokori jednom načelu, da se probija idejom. Ime znanosti izvrsno služi tome da bi se sakrila duboko ukorijenjena, udomaćena indiferentnost. Mjerenje studentskog života prema ideji znanosti ni u kojem slučaju ne znači panlogizam, intelektualizam – kako smo se skloni bojati – nego pravomoćnu kritiku, jer se znanost najčešće navodi kao čvrst bedem studenata protiv 'stranih' zahtjeva. Dakle, radi se u unutarnjem jedinstvu, a ne o kritici izvana. Tu se nalazi odgovor, i to s napomenom da je za većinu studenata znanost strukovna škola. Jer 'znanost nema nikakve veze sa životom', zato mora oblikovati život isključivo onoga koji joj slijedi. Nevinim-lažljivim rezervatima prije nje pripada očekivanje, da ona treba pomoći osobi X i osobi Y da dođu do zvanja. Ono toliko ne slijedi iz znanosti, da ga ona čak može i isključiti. Naime, znanost zbog svoje biti ne trpi svoje rješenje, ona nikad istraživača, na neki način uvijek učitelja, ne obvezuje na državna zvanja liječnika, odvjetnika, sveučilišnog profesora. Nazivanje instituta gdje se mogu steći titule, ovlasti, životne i poslovne mogućnosti boravištima znanosti, ne vodi ničemu. Pokušaj da današnja država dođe do svojih

liječnika, odvjetnika i profesora ne dokazuje ništa protiv te tvrdnje. To samo pokazuje neizmjernu veličinu zadatka: da se umjesto korporacija službenika i onih koji su studirali utemelji zajednica onih koji spoznaju. To samo pokazuje do koje su mjere današnje znanosti u razvoju svojega poslovnog aparata (znanjem i umijećima) morale odstupati od jedinog izvora ideje znanosti koji im je postao tajna, ako ne fikcija. Onaj kojem je današnja država ono dano, a sve sadržano u toku njezina razvoja, on to, ako se ne usuđuje od države zahtijevati samo protekciju i potporu 'znanosti', mora odbaciti. Naime, nije slaganje države sa sveučilištem, kojem iskreno barbarstvo nije strano, ono što svjedoči o propadanju, nego je to jamčenje i učenje o slobodi znanosti od koje se s brutalnom samorazumljivošću očekuje da vodi svoje sljedbenike ka socijalnoj individualnosti i državnoj službi. Napretku ne pridonosi nikakvo podnašanje najslobodnijih nazora i učenja dokle god život koji oni nose sa sobom – ništa manje nego najstroži nazori – nije zajamčen, a taj nevjerojatan rascjep ne bude osporen povezivanjem sveučilišta s državom. Nije jasno kako treba precizno formulirati zahtjeve, dokle god je svaki zahtjev u ispunjenju zaknut za duh svoje cijelosti. Kao vrijedno pozornosti i začuđujuće treba istaknuti samo sljedeće: da se u instituciji kolegija mnoštva profesora i studenata naguravaju kao u užasnoj igri skrivača i nikad se ne pogledaju. Tu studenti uvijek kao ne-sluzbenici ostaju iza profesora, a pravna osnova sveučilišta, utjelovljena u ministru kulture kojeg imenuje suveren, a ne sveučilište, napola je prikrivena korespondencija akademske uprave s državnim tijelima pomoću predvodnika studenata (a u rijetkim i sretnim slučajevima i profesora).

Nekritička predaja tome stanju bez otpora važna je odlika studentskog života. Ipak, takozvane slobodno-studentske i druge socijalno orijentirane organizacije pokušale su dati prividno rješenje. Ono se svodi na potpuno jamčenje institucije, a nigdje nego na tom mjestu nije se jasnije pokazalo da današnji studenti kao zajednica nisu sposobni postaviti pitanje o znanstvenom životu i shvatiti njegov nerješiv protest protiv poslovnog života ovog vremena. Budući da kaotičnu predodžbu studenata o znanstvenom životu opisuje vrlo oštro, kritika 'slobodnih studenata' i ideja koje su im bliske nužna je i treba se dogoditi riječima iz govora koji je autor održao studentima kad se htio zalagati za obnovu. 'Postoji jedan vrlo jednostavan i siguran kriterij da se ispita duhovna vrijednost neke zajednice. Pitanje: nalazi li cjelokupnost angažmana u njoj izražaj, obvezuje li joj se cijeli čovjek, je li joj cijeli čovjek prijeko potreban? Ili je svakome u istoj mjeri zajednica nepotrebna kao on njoj? Tako je jednostavno postaviti to pitanje, tako jednostavno odgovoriti ga za sadašnje tipove društvenih zajednica, a taj odgovor je odlučujući. Svatko tko se angažirao teži cjelokupnosti, a vrijednost ostvarenja leži upravo u njoj, dakle tamo gdje cjelokupno i

nepodijeljeno biće čovjeka dolazi do izražaja. No, društveno utemeljeno ostvarenje, kako ga danas nalazimo, ne sadržava cjelokupnost, ono je nešto potpuno fragmentarno i izvedeno. Nerijetko je društvena zajednica mjesto gdje se u istom društvu bori protiv viših želja, vlastitih ciljeva, dok se dublje ukorijenjen razvoj prikriva. Društveni angažman prosječnog čovjeka u najviše slučajeva služi potiskivanju izvornih težnji unutarnjeg čovjeka koje ne potječu od drugih. Tu je riječ o akademikima, ljudima koji zbog svojega zvanja svakako stoje u vezi s duhovnim borbama, sa skepticizmom i kritičizmom studenata. Ti ljudi dokopaju se potpuno stranog, od svojega svjetovima udaljenog miljea kao radnog mjesta, tamo si na zabačenom mjestu stvore ograničenu djelatnost, a sva cjelokupnost takvog čina je ta, da ona koristi često apstraktnoj javnosti. Ne postoji unutarnja ili izvorna veza između duhovnog bitka studenta i njegova brižnog interesa za djecu radnika, pa ni za same studente. Nikakva veza osim osjećaja obveze nepovezanog s vlastitim i najvlastitijim radom: koji stvara mehaničko Nasuprot; 'tu stipendist naroda – tamo društveno ostvarenje'. Tu je osjećaj obveze izračunat, izveden i svinut, a nije sam potekao iz rada. I ta obveza je zadovoljena: ne patnjom za izmišljenom istinom, ne podnošenjem svih dvoumice istraživača, ponajmanje razmišljanjem koje ima bilo kakve veze s vlastitim duševnim životom. Već ekstremnom i istodobno vrlo površnom oprekom usporedivom s onom: idealno-materijalno / teoretsko-praktično. Svaki socijalni rad, jednom riječju, nije etičko poboljšanje nego bojažljiva reakcija jednog duševnog života. Ali nije to prava i najdublja zamjerka, da socijalni rad u biti nevezano, apstraktno stoji nasuprot pravom studentskom radu, a u njemu i najviši izraz vrijedan osude koji sve duhovno od fizičkog, kao i svako postavljanje opreka bojažljivo i brižno želi popratiti pogledom – nesposoban za sastavljen život – nije odlučujuće to da je njegova cjelokupnost u stvarnosti prazna opća korisnost, nego: da on unatoč svemu tome zahtijeva gestu i održanje ljubavi gdje se nalazi samo mehanička obveza, a često i skretanje s puta, da bi se izbjegle posljedice duševnog kritičkog bitka na koji je student obvezan. Jer, on je u stvari student radi toga, da bi mu problem duhovnog života ležao više na srcu nego praksa socijalne skrbi. Konačno – a to je siguran znak: nije iz tog studentskog socijalnog rada izrasla nikakva obnova pojma i prosudba socijalnog rada uopće. Javnosti je socijalni rad još ostao ona mješavina obvezatnog čina milosti pojedinca. Studenti nisu mogli odražavati svoju duhovnu nužnost i zato nisu mogli u njoj osnovati pravu ozbiljnu zajednicu, nego samo savjesnu i zainteresiranu. Taj tolstojevski duh koji je otvorio golem rascjep između bitka građana i proletera, pojam, da je služenje siromašnima zadaća čovječanstva, a ne stvar studenata s privremenim poslom, onaj koji tu, baš tu zahtijeva sve ili ništa, onaj duh koji je odrastao u idejama najzagriženijih anarhista i u kršćanskim samostanskim zajednicama, taj doista ozbiljan duh socijalnog rada koji nije trebao djetinjaste pokušaje uživljanja u radničku i pučku psihu nije odrastao u studentskim zajednicama. Pokušaj da se volja akademske zajednice organizira kao zajednica socijalnog rada propao je zbog apstraktnosti i nepovezanosti objekta. Totalitet htijućeg nije našao izraz, jer njegova volja u ovoj zajednici nije mogla biti usmjerena na totalitet. 'Simptomatično značenje slobodno-studentskih pokušaja, kršćansko-socijalnih i mnogih drugih jest to, što dilemu koju tvori sveučilište s državom u cijelosti ponavlja unutar mikrokozmosa sveučilišta, u interesu njihove državne i životne vrsnosti. Oni su osvojili utopište sveučilišta za gotovo sve egoizme i altruizme, za svaku samorazumljivost velikog života; ono je zabranjeno samo radikalnoj sumnji, teškoj kritici i najnužnijem: životu koji je posvećen obnovi. U tim stvarima volja slobodnih studenata za napretkom protiv reakcionarne snage studentskog udruženja. Kako sam htio pokazati i kako osim toga slijedi

iz uniformnosti i miroljubivosti cjelokupnog stanja sveučilišta, same slobodno-studentske organizacije daleko su od toga, da promišljenom duhovnom voljom stupe na scenu. Ni u jednom od pitanja o kojima smo u ovom pokušaju govorili, njihov glas se dosad nije posebno istaknuo. On zbog neodlučnosti ostaje nečujan. Njihova oporba kreće se utabanim stazama liberalne politike, razvoj njihovih socijalnih načela ostao je na razini liberalnog tiska. Pravo pitanje sveučilišta slobodari nisu promislili, utoliko je gorko povijesno pravo da se u službenim prigodama kao nedostojan predstavnik studentske tradicije, pojavi studentsko udruženje koje je jednom proživjelo i probilo se kroz problem akademske zajednice. U posljednjim pitanjima slobodar ne uvodi ništa ozbiljniju volju, nikakvu veću hrabrost od studentskog udruženja, a njegova učinkovitost je gotovo opasnija od one studentskoga udruženja jer je varljiva i vodi u zabludu: time što to malograđansko, sitničavo usmjerenje bez discipline želi u životu sveučilišta imati ugled borca i osloboditelja. Današnje studente ne možemo naći na mjestima gdje se vodi borba za duhovni napredak nacije, nikako na području njihove nove borbe za umjetnost, nikako na strani svojih pisaca i pjesnika, nikako na izvorima religioznog života. Naime, njemački studenti kao takvi – to ne postoji. I to ne zato što nikad ne sudjeluju u novim 'najmodernijim' strujanjima, nego zato što kao studenti ignoriraju sve te pokrete u njihovoj dubini, tako što se ti studenti stalno povode za javnim mnijenjem u najširem smislu, tako što im sve stranke i udruženja laskaju i kvare ih, svi ih hvale jer su svakome prikladni, ali ne i plemstvo koje je do prije sto godina učinilo studente vidljivima i dopustilo da dođu na ugledna mjesta kao branitelji najboljeg života.

Svako pretvaranje stvaralačkog duha u radni, koje posvuda vidimo na djelu, sveučilište je šćepalo i izoliralo od neslužbeničkog stvaralačkog, duhovnog života. Bolno jasan simptom toga kastinski je prijezir spram državi stranih, često neprijateljskih učenjaka i umjetnika. Jedan od najpoznatijih njemačkih sveučilišnih profesora s katedre je govorio o 'književnicima bečkih kavana, prema kojima je kršćanstvo već odavno propalo'. Ton i točnost tih riječi izjednačeni su. Jedno tako organizirano sveučilište mora se suprotstaviti muzama posve golih ruku, očitije nego protiv znanosti koja 'primjenjivošću' hini neposredno državne tendencije. Ona, time što usmjerava prema zvanju, nužno mora promašiti neposredno stvaranje kao oblik zajednice. Ono što zahtijeva umjetnost zapravo je neprijateljska stranost, nerazumijevanje škole nasuprot životu, a može se tumačiti kao odbijanje neposrednog stvaranja koje se ne odnosi na službu. To se vidi u nepunoletnosti i nezrelosti studenata. Što se tiče estetskog osjećaja, najprimjetljivije i najmučnije na pojavi sveučilišta jest: mehanička reakcija kojom slušateljstvo prati izlagača. Ta količina receptivnosti može se izjednačiti jedino s pravom akademskom ili sofističkom kulturom razgovora. Od toga su daleko udaljeni i seminari koji se isto tako najviše koriste formom izlaganja, pri čemu slabo pomaže, govore li profesor ili učenik. Organizacija sveučilišta više se ne temelji na produktivnosti studenata, kako je bilo u duhu njegovih osnivača. Oni su studenta istodobno smatrali profesorom i učenicom; profesorom jer produktivnost znači potpunu neovisnost, pogled na znanost, ne više na učitelja. Ako je glavna ideja studentskog života služba i zvanje, ona ne može biti i znanost. Ona se više ne može sastojati u posveti spoznaji za koju se treba bojati da vodi s puta građanske sigurnosti. Toliko malo se može sastojati u posveti znanosti, koliko i u žrtvovanju života za mladu generaciju. A ipak je taj posao: podučavanje – iako posve drugih oblika nego što su današnji – ponuđeno sa svakim vlastitim shvaćanjem znanosti. Takvo opasno žrtvovanje znanosti i mladeži mora živjeti još u studentu kao sposobnost da voli i biti korijen njegova stvaranja. Nasuprot tome, njegov je život u pratnji starih, on odučava profesora od svoje znanosti, a da ga

ne prati u poslu. Lako se odriče zajednice koja ga veže uz stvaratelje, a njihov opći oblik može dobiti samo od filozofije. Djelomično treba istodobno biti stvaratelj, filozof i profesor i to u svojoj bitnoj i određujućoj prirodi. Otuda nastaje oblik zvanja i života. Zajednica stvaralačkih ljudi uzdiže svaki studij do univerzalnosti: pod oblikom filozofije. Takvu univerzalnost ne dobiva se tako da se pravicima iznose književna, a medicinarima pravna pitanja (što pokušavaju neke skupine studenata), nego tako da se zajednica brine i sama od sebe uzrokuje, da je prije svakog izdvajanja stručnog studija (koje se može održati samo u vezi s poslom), nad svim pogonom visokih škola, ona sama, zajednica sveučilišta kao takva, začetnica i braniteljica filozofskog oblika zajednice, ponovo ne s pitanjima o ograničenoj znanstvenoj stručnoj filozofiji, nego s metafizičkim pitanjima Platona i Spinoze, romantika i Nietzschea. Naime, to, a ne vodstva kroz zavode za socijalnu skrb značilo bi najdublju povezanost posla sa životom, doduše jednim dubljim životom. Spriječilo bi da se studij okameni u gomilu znanja. Ti studenti trebali bi okružiti sveučilište, koje metodičku ustrajnost znanja priopćava s opreznim, hrabrim, ali egzaktnim pokušajima novih metoda, isto kao što nejasni val naroda treba okružiti palaču vladara, kao mjesta stalne duhovne revolucije gdje se nova pitanja isprva pripremaju dalekosežna, nejasnija, nepreciznija, ali ponekad i iz dublje slutnje nego znanstvena pitanja. Studente u njihovoj stvaralačkoj funkciji mogli bismo promatrati kao velik transformator koji bi nove ideje, a one se u umjetnosti i društvenom životu običavaju javljati ranije, trebao prevesti u znanstvena pitanja kroz filozofsko uvjerenje.

Tajna vladavina ideje posla nije najduhovnija od svih falsifikata čija se grozota sastoji u tome što pogađaju u središte stvaralačkog života. Banalno stajalište mijenja surogate za duh. Uspijeva mu da sve bolje sakrije opasnost duhovnog života, a ostatak onih koji vide ismijati kao zanesenjake. Još dublje erotska konvencija unakazuje nesvjesni život studenata. S istom samorazumljivošću s kojom ideologija posla sputava intelektualnu savjest, predodžba vjenčanja, ideja obitelji tereti eros kao tamna konvencija. Čini se kao da je nestao iz jedne epohe koja se, prazna i neodređena, proteže između bitka obiteljskog sina i oca obitelji. Gdje leži jedinstvo u bitku stvaraoca i oploditelja i je li to jedinstvo u obliku obitelji, to se pitanje nije smjelo postaviti dok god je trajalo tajno očekivanje vjenčanja, nelegitimno međuvrijeme u kojemu je čovjek u najboljem slučaju izvršno mogao pokazati otpornost od iskušenja. Eros stvaralaca – ako bi ga neka zajednica htjela spaziti i boriti se za njega, bila bi to studentska. Ali tamo gdje su svi vanjski uvjeti još nedostajali, gdje je bilo beznažno osnovati građanska stanja, znači obitelji, jer u mnogim gradovima Europe mnoštvo žena temelji svoju ekonomsku egzistenciju na studentima – prostitutke – tamo se još student nije zapitao o erosu koji mu izvorno pripada. Trebalo bi mu postati upitno, trebaju li oplodnja i stvaranje u njemu ostati razdvojeni, pripada li jedno obitelji, a drugo službi i, budući da su u razdvajanju oboje izopačeni, treba li ijedno proizlaziti iz njegova svojstvenog bitka. Jer koliko god podrugljivo i bolno bilo dovesti takvo pitanje u život današnjih studenata, to se mora dogoditi jer u njima – prema biti – ta dva pola ljudskog bitka vremenski leže jedan pokraj drugoga. Radi se o pitanju koje nijedna zajednica ne može ostaviti neriješenim, ali koje od Grka i ranih kršćana idejno više nije riješio nijedan narod; uvijek je teretio velike stvaraoc: kako da zadovolje sliku čovječanstva i omoguće zajednicu s ženama i djecom, onima čija produktivnost je usmjerena na nešto drugo. Grci, kako znamo, bili su nasilni tako da su plodni eros namještali stvarateljima, pa se njihova država, iz čijeg su pojma protjerane žene i djeca, konačno raspala. Kršćani su dali moguće rješenje za civitas dei: odbacili su pojedinost u oboma. Studenti su u svojim najnaprednijim trenucima ostali pri beskrajno estetizirajućim

promatranjima o drugarstvu i drugaricama; nisu se bojali nadati se 'zdravoj' erotskoj neutralizaciji učenika i učenica. Zapravo je neutralizacija erosa dospjela do sveučilišta uz pomoć kurvi. Tamo gdje je izostala, izbila je neosnovana bezazlenost, nekakva erotska vedrina, a objesnu studenticu su klićući pozdravljali kao sljedbenicu ružne stare profesorice. Tu se nameće opća primjedba, koliko više katolička crkva ima bojažljivog instinkta za moć i nužnost erosa nego građanstvo. Sveučilištu predstoji golema zadaća skrivena, neriješena, zanijekana: veća od bezbrojnih o koje se tare socijalna angažiranost. To je sljedeća: iz duhovnog života u jedinstvo izgraditi ono što nas izobličene i ras-komadane u duhovnoj neovisnosti stvaratelja (u studentskim udru-gama) i kao nesvladana prirodna snaga (u prostituciji) tužno promatra kao torzo duhovnog erosa. Nužna neovisnost stvaratelja i uključenost žene koja nije produktivna u smislu muškarca, u jednu jedinu zajednicu stvaratelja – pomoću ljubavi – takav red moraju zahtijevati student, jer je on oblik njegova života. Ali tu vlada tako strašna konvencija, da čak ni studenti nisu priznali krivnju zbog prostitucije; da žele to strašno blasfemično opustošenje obuzdati preporukama čednosti, jer opet nemaju hrabrosti da svojem ljepšem erosu pogledaju u oči. To osakaćenje mladeži pogađa njihovu bit preduboko, a da bi se o njemu moglo pripovijedati s mnogo riječi. Njega treba predati svijesti mislilaca i odlučnosti hrabrih. Polemika ga ne može dosegnuti.

Kakvu sliku sebe nosi u unutrašnjosti, kako na sebe samu gleda mladež koja dopušta zamračenje vlastite ideje, takvo iskrivljavanje sadržaja svojega života? Takva slika izražena je u duhu studentskih organizacija, a on je još uvijek najvidljiviji nositelj studentskoga pojma mladeži kojemu drugi, ponajprije slobodno-studentske organizacije, uzvraćaju socijalnim parolama. Njemački su studenti, čas više čas manje, opsjednuti idejom da moraju uživati u mladosti. To posve iracionalno vrijeme očekivanja posla i braka moralo je izroditi neki sadržaj, a on je morao biti zaigran, pseudo-romantičan, zabavan. To je grozna stigma na svoj poznatoj vedrini svećanih studentskih pjesama, na novoj divoti mladića. To je strah od onoga što dolazi, a istodobno i miran pakt s neizbježnim poslovnim životom koji si čovjek rado predočava kao 'starog gospodina'. Budući da je dušu, s poslom i brakom, prodao građanstvu, čovjek jako drži do tih nekoliko godina građanske slobode. Ta razmjena obavlja se u ime mladeži. Otvoreno ili tajno, u gostionici ili na omamljujućim sjedničkim govorima stvara se skupo plaćena opijenost koja treba ostati neometena. To je svijest zaigrane mladosti i prodane starosti koja žeda za mirom, i zbog nje su na kraju propali pokušaji da se studenti nadahnu. Ali koliko taj oblik života prkosi svakoj danosti i koliko ga kažnjavaju sve duhovne i prirodne snage, znanost putem države, eros pomoću kurve, koliko ga priroda uništava. Jer studenti nisu najmlađa generacija, nego oni koji stare. Herojska je odluka da se starost prizna za one koji su svoje mladenačke godine izgubili na njemačkim školama kojima se činilo da studij otvara život mladića koji im je iz godine u godinu bio zabranjen. Ipak treba priznati da oni moraju biti stvaraoci, dakle usamljeni i oni koji stare, da već živi bogatija vrsta mladića i djece kojima se oni mogu posvetiti samo kao učitelji. To im je najčudniji od svih osjećaja. Baš zato ne snalaze se u svojem bitku i nisu spremni živjeti s djecom od početka – jer to je podučavanje – jer nigdje ne dosežu do sfere usamljenosti. Besposličare, jer ne priznaju svoju starost. Samo priznata žudnja za lijepim djetinjstvom i dostojanstvenom mladosti uvjet je stvaranja. Bez toga neće biti moguća obnova njihova života: bez jadikovke o propuštenoj veličini. Strah od usamljenosti jest to što je skrivilo njihovu erotsku slobodu, strah od predanosti. Oni se mjere prema svojim očevima, a ne prema onima rođenima kasnije i spašavaju privid svoje mladosti. Njihovo prijateljstvo je bez veličine i usamljenosti. Tom rastezljivom pri-

žateljstvu stvaratelja uperenom u beskonačnost koje je zatim upereno i u čovječanstvo kad ostane udvoje ili kada njezina žudnja ostane sama, nije mjesto među mladeži sveučilišta. Njegovo mjesto zauzima osobno istodobno ograničeno i neobuzdano pobratimstvo koje ostaje isto u gostionici i pri osnutku udruge u kafiću. Sve te institucije života sjam su prolaznoga, kao tjeranje u nastavničko vijeće i kafiće, ispunjavanje praznog vremena kad nešto čekamo, odvratanje od poziva glasa da svoj život izgrade iz jedinstvenog duha stvaranja, erosa i mladosti. Vrijedi čedna mladež koja se odriče, koja je ispunjena strahopoštovanjem spram sljedbenika – o tome svjedoče Georgeovi stihovi:

*Izumitelj tečne pjesme i prštećih
Žustrih razgovora: rok i razdvajanje
Dopušta da na svoju ploču sjećanja
Urežem bivše protivnike – čini to!
Jer dolje po pijanosti, uzbuđenja
Ljestvama idemo više nikad neće
Hvala mi i klicanje dječaka laskat'
Nikad kitice uhu tvom tako grmjet.*

Iz pomanjkanja hrabrosti život je studenata udaljio se o takve spoznaje. Ali svaki oblik života i njezin ritam slijede iz zapovjedi koje određuju život onih koji stvaraju. Dokle god se oni tomu odupiru, njihov bitak će ih kažnjavati podlošću, a tupe će u srce pogoditi još i beznade.

Još se radi o krajnjoj ugroženoj nužnosti, potrebno je strogo usmjerenje. Svatko tko prinese najviši zahtjev za svoj život, naći će vlastite zapovjedi. On će osloboditi ono buduće prepoznajući ga u njegovu iskrivljenom obliku u sadašnjemu.

ROMANTIKA

Neodržani govor školskoj mladeži

Kolege! Kad smo jednom mislili na sebe, ne na sebe kao pojedince, nego na nas kao zajednicu, kao mladež, ili kad smo čitali o mladeži – uvijek smo mislili kako je ona romantična. Tisuće dobrih i loših pjesama to govore, od odraslih čujemo da bi sve dali da još jednom budu mladi. Ali sve je to stvarnost koju u trenucima osjećamo kao posve iznenađujuću i veselu, kao kad smo učinili dobar posao, odvalili dio puta, nešto izradili ili kad čitamo hrabru priču. – Sve u svemu: vjerojatno tako kako mi je jednom – još znam, bilo je to na jednoj stubi – iznenada došlo do svijesti: zapravo sam još mlad (imao sam 14 godina, a radovalo me to što sam čitao o nekom zrakoplovu).

Mladež je posve okružena nadom, ljubavlju i divljenjem: onih koji još nisu mladi te onih koji to više ne mogu biti, jer su izgubili vjeru u boljitak. Osjećamo to: da smo predstavnici, svaki od nas stoji za tisuće, kao što svatko bogat stoji za tisuće proletera, svatko darovit za tisuće nedarovitih. Ako to tako shvatimo, smijemo se osjećati kao mladež Božje milosti.

I onda si mislim, bili bismo na kongresu mladeži sa stotinama ili tisućama mladih sudionika. Odjednom čujem povike: Fraza – Glupost! i pogledam klupe, a osim vrlo rijetkih strastvenih koji me prekidaju, stotine leže i gotovo spavaju. Poneki se napola uspravi, ali čini se da me ne shvaća ozbiljno.

Tada mi nešto pada napamet:

‘Govorio sam o mladeži Božje milosti, govorio sam o našem životu kakav je prema tradiciji, prema književnosti, kod odraslih. Ali mladež kojoj govorim spava ili se ljuti. Nešto je trulo u državi Danskoj. I zahvaljujem Vašem snu i ljutnji, jer sam o tome htio govoriti. Htio sam pitati: što mislite o romantici? Imamo li ju? Poznajemo li ju? Vjerujemo li u nju? Tisuću smjehova i jednoglasno strastveno *ne*.’

‘Dakle odričemo se romantike, možda mi kao mladež prvi želimo biti trijezna mladež?’

Ponovno se zaorilo ‘ne’ iz kojega su se izdvojila samo tri ili četiri sasvim jasna glasa sa svojim ‘da’. Dalje sam rekao:

‘Odgovorili ste mi, a ja ću odgovoriti Vama. Svima onima koji vjeruju da je pred njima bezvremenska mladost, vječno romantična, vječno sigurna, koja pohodi put prema poslovnom životu... Mi njima kažemo: Lažete nama i sebi. Otimate nam svijest Vašim očinskim gestama, Vašim mirisnim obožavanjem. Uzdižete nas u ružičaste oblake dok ne izgubimo tlo pod nogama. Tada sve više očekujete uspavanu mladež u narkotičnom individualizmu. Poslovni život nas paralizira da bi sam mogao upravljati vremenom; ali ako dopustimo da nas paralizira idealnom narkozom, brzo padamo za njim, a mladež postaje kasnija generacija malograđana.’

Ne znam, kolege, ali bojim se da mi je romantika bliska. Ne ona romantika, ona nepravda, nego ona moćna i opasna. To je upravo ona koju

Schillerova nevinna kozmopolitska klasika raslojava u udobnu poeziju dobroćudnosti za građansku vjernost i partikularizam. Ali želim primiti nešto o krivoj romantici. Ona se lijepi na nas na svakom koraku, a nije ništa nego debela halja koju je oko nas bacio brižan poslovni život, tako da ne možemo dobro prepoznati sami sebe.

Naša škola je puna pogrešne romantike. Ono što nam nude od drama, ili junaka iz priča, pobjeda tehnike ili znanosti, to nije istina. Mi to primamo izvan duhovnog konteksta. Te stvari, za koje nam govore da bi nas trebale vezati, vječne su pojedine činjenice, a kultura sretni slučaj. Neke škole nisu došle ni do toga, da ga nazovu sretnim. Jer gdje ćemo doznati o životnoj povijesti koja vodi duh k pobjedi, u kojoj duh osvaja ono što sam gradi? Time što nam prešućuju povijest, uspavljaju nas, čine nas nepromišljenima i inertnima. Nastajanje znanosti, nastajanje umjetnosti, nastajanje države i prava. Time nam je oduzeta religija duha i vjera u nj. To je bila pogrešna romantika, da u svemu beskrajno pojedinom trebamo vidjeti iznimno, umjesto da to vidimo u nastajanju čovjeka, u povijesti humanosti. Tako se stvara apolitična mladež vječno ograničena na umjetnost, književnost i ljubavne događaje, a i u tome je neduhovna i diletantska. Pogrešna romantika, kolege, ta groteskna izoliranost od nastajanja u koju nas se postavlja, mnoge od nas je otupila; toliko su morali vjerovati u nevažno, dok im vjera sama nije postala nevažna. Stanje bez ideala naše mladeži posljednji je ostatak njihove iskrenosti.

Tako stvar stoji s obrazovanjem mladeži, kolege, koju grčevitim naporom izoliraju od stvarnoga, zamagljuje romantikom objektivnost, romantikom ideala, nevidljivostima. Ne želimo slušati u Grcima i Germanima, o Mojsiju i Kristu, o Arminiju i Napoleonu, o Newtonu i Euleru, dok nam ne pokažete *duh* u njima, fanatičnu djelatnu stvarnost u kojoj su živjela ova vremena i ljudi i u kojima su ispunili svoja uvjerenja.

Tako stvar stoji s romantikom školskog obrazovanja koje nam sve čini nepravim i nestvarnim.

Dakle, kolege, počeli smo se neobuzdano usmjeravati na nas same. Postali smo opterećena, individualistička mladež *übermenscha*. To doista nije bilo nikakvo čudo, da smo klićući potpali prvome koji nas je zvao k sebi samima, k duhu i iskrenosti. To je sigurno bila zadaća Friedricha Nietzschea među školskom mladeži da joj pokaže nešto o sutra i jučer i danas domaćih zadaća. Mladež to više nije mogla podnijeti. I tu je ideju pretvorila u pozu, kako su ju uvijek tjerali da postupa.

Sad govorim o onima najtužnijima. Mi, koji smo s Nietzscheom htjeli postupati aristokratski, drugačije, istinito, lijepo, mi nismo imali nikakav red u istini, nikakvu *školu* istine. A još manje imamo mjesto ljepote. Nemamo više nikakve oblike, da jedno drugome kažemo *ti*, a da to ne zvuči već poznato. Postali smo tako nesigurni u vječnu idealnu pozu, koju nam nameće škola, u njezinu krhku dostojanstvenost, da jedno prema drugome istodobno ne možemo biti plemeniti i slobodni. Nego: slobodni i neplemeniti ili plemeniti i neslobodni.

Trebamo lijepu i slobodnu zajednicu, tako da se može osloviti ono općenito, a da se ne bude zloban. Još nemamo tu mogućnost, a želimo ju stvoriti. Ne sramimo se reći da još moramo biti trivijalni kad govorimo o mladeži. (Ili moramo prihvatiti otuđenu akademsku ili estetsku gestu.) Još smo toliko nekultivirani u svojem zajedničkom da iskrenost djeluje banalno.

Dakle, ovako to izgleda kada erotsko, za koje svi osjećamo koliko često mu je javnost nužna – kada se ono usudi izići iz tajnovitog mraka:

Da školska mladež luduje u kinu (oh, čemu koristi da zabranimo kina!), da se predstave u kabaretima dovoljno dobre da ožive prerazdražene seksualne osjećaje pedesetogodišnjaka, povjeravaju mladim studentima! Gdje bi barem zrela mladež između dvadesete i tridesete trebala imati glavnu riječ, ta mladež okružuje se erotskim i

guši se od staračkih i perverzних običaja. Već dugo smo naviknuti da previđamo osjetljivu, ako želite lažno čedno seksualno osjećanje mladih ljudi. Velegrad svaki dan i noć svladava napade na njih. Ali lakše je zatvoriti oči nego da se stvori mladenačka društvenost. Popodneva kad bi se mladi ljudi mogli naći i živjeti u svojoj erotskoj atmosferi, umjesto da čine smiješnu većinu na gozbama starijih. (Gozba se u školama ne čita; ali kad Egmont kaže da noću posjećuje svoju dragu – to se križa.)

U svakom slučaju: jedno je utješno, koliko god bilo glupo tako nešto reći, toliko se to ipak oblikuje i nastaje – ali skriveno, umjesto slobodno.

To je stara romantika koju ne hranimo mi, ne naši najbolji, nego oni koji su nas htjeli odgojiti kao inertne kopije postojećih. A nasuprot tomu sam Vam, kolege, posve neodređeno, posve daleko, ali ipak *dokazao* novu romantiku. Romantiku koju u svojem držanju treba opisivati otvorenosti, koju ćemo najteže dobiti u erotskome, a ipak bi od tamo trebala probiti naš svakodnevi bitak i ponašanje. Romantika istine koja treba prepoznati duhovne sklopove, povijest rada; dopustiti da ta spoznaja postane doživljaj, da bi nakon toga djelovala vrlo neromantično i trijezno.

To je nova mladež, trijezna i romantična. Ali ne vjerujemo da se može bez romantičnoga, da bi se retrogradno preko njega moglo prijeći. To je ono nepremostivo: romantična *volja* k ljepoti, romantična volja k *djelu*. Romantična i mladenačka: jer ta volja koja zreloom čovjeku može biti nužnost ili priučena djelatnost, a u nama ju dobrovoljno vrijeme oživi, prvi put, bezuvjetno i snažno. Ona sve češće ćudoredno označava povijest i daje joj njezin pathos, ako joj već ne daje svoj sadržaj.

I ako se sada na kraju još jedanput osvrnete, tada ćete možda gotovo iznenađeno opaziti gdje Vi stojite: na mjestu gdje se romantika vratila korijenima svega dobroga, istinitoga i lijepoga, što je ne nedokazivo. Gdje narkotični imperativ 'vino, žena, pjesma' više ne treba biti osjetilna fraza: gdje vino može značiti apstinenciju, žena novu erotiku, pjesma ne napitnicu nego školsku pjesmu. Ali sada završavam, jer očekujem optužbu koje se ne bojim: da sam mladeži ukrao njezine ideale.

METAFIZIKA MLADOSTI

RAZGOVOR

'Gdje si, o mladenačka, što vazda me
U sat jutarnji budiš, gdje si svjetlosti?'
Hölderlin²

I

Svaki dan se koristimo neizmjernim snagama kao Oni koji spavaju. Ono što činimo i mislimo ispunjeno je bitkom otaca i slutnjom. Neshvaćena simbolika pokorava nas bez dostojanstva. – Budeći se, ponekad se sjetimo sna. Tako pronicljivosti rijetko osvijetle gomile ruševina naše snage pokraj kojih je vrijeme proletjelo. Bili smo naviknuti na duh kao na otkucaj srca kojim dižemo teret i probavljamo.

Sadržaj svakog razgovora spoznaja je prošlosti kao naše mladosti i jeze od duhovnih masa, mora ruševina. Još nikad nismo vidjeli mjesto bezvučnoga rata, koji je Ja počeo protiv otaca. Sada vidimo ono što smo uništili i popravljali. Razgovor se tuži o propuštenoj veličini.

II

Razgovor teži šutnji, a Onaj tko sluša je zapravo Onaj tko šuti. Onaj tko govori smisao dobiva od njega, Onaj tko šuti neshvaćeni je izvor smisla. Razgovor mu nudi riječi kao nešto što obuhvaća, kao vrčeve. Govornik spušta sjećanje na svoju snagu u riječi i traži oblike u kojima se objelodanjuje Slušatelj. Jer Govornik govori da bi se mogao preobratiti. On razumije Slušatelja unatoč svojim vlastitim riječima: da nasuprot njemu stoji netko čije su crte lica neizbrisivo ozbiljne i dobre, dok onaj tko govori kleveće jezik.

Ali iako i on hoće orgijastički oživjeti praznu prošlost, Slušatelj ne razumije riječi nego šutnju sadašnjega. Jer Govornik je unatoč duševnom bijegu i praznini riječi trenutno, njegovo lice je otvoreno spram Slušatelja i vide se nastojanja usana. Slušatelj ima u pripravnosti pravi jezik, riječi ulaze u njega, a on istodobno vidi Govornika.

Tko govori, ulazi u Onoga tko prisluškuje. Sama šutnja rađa se dakle iz razgovora. Svaki velikan ima samo jedan razgovor, na kraju kojega čeka šutljiva veličina. U šutnji se obnavlja snaga: Slušatelj je vodio razgovor do ruba jezika, a Govornik je stvorio šutnju novog jezika, on, njegov prvi prislušivač.

III

Šutnja je unutarnja granica razgovora. Onaj tko je neproduktivan nikad ne dospijeva do granice, on smatra svoje razgovore monolozima. Iz razgovora on ulazi u dnevnik ili kavanu.

U tapeciranim prostorijama šutjelo se već dugo. Tamo on smije bučiti. On dolazi među kurve i konobare kao propovjednik među pobožne – on, konvertit svojeg posljednjeg razgovora. Sada zna dva jezika, pitanje i

odgovor. (Onaj tko pita je onaj tko cijeli život nije mislio na jezik i sad mu se želi odužiti. On je ljubazan spram bogova.) Onaj neproduktivan pita – uđimo u šutnju, među zaposlene, mislioce i žene – o očitovanju. *On* je na kraju uzvišen, *on* ostaje nepokoren. Bogatstvo njegovih riječi bježi mu, on ushićeno prisluškuje svoj glas; on ne čuje ni riječi ni šutnju.

Ali on se spašava u erotici. Njegov pogled razdjevličuje. On želi gledati i slušati samoga sebe i tako pokoriti Onoga tko gleda i sluša. Zato obećava samog sebe i svoju veličinu, bježi govoreći. Ali uvijek se sruši u drugome, uništen pred čovječanstvom; uvijek ostaje nerazumljiv. A pogled Onoga tko šuti tražeći klizi kroz njega prema onome što će doći šuteći.

Veličina je vječna šutnja nakon razgovora. To znači prepoznati ritam vlastitih riječi u praznini. Genij je prokleo svoje sjećanje u oblikovanju. On je siromašan sjećanjima i bespomoćan. Njegova prošlost već je sudbina i nikada neće moći biti sadašnjost. Kroz genija govori Bog i prisluškuje protuslovlje jezika.

Brljavcu se genij čini kao bijeg od veličine. Umjetnost je najbolje sredstvo protiv zla. Ali razgovor genija je molitva. Kad govori, riječi padaju s njega kao kaputi. Riječi genija obnažuju, ali su i pokrivači kojima se prislušivač osjeća pokriven. Tko prisluškuje, prošlost je velikog Govornika, njegov predmet i njegova mrtva snaga. Genij koji govori je tiši od onog koji prisluškuje, kao što je Onaj koji moli tiši od Boga.

IV

Govornik uvijek ostaje opsjednut sadašnjošću. Dakle, on je uklet: nika ne može izreći ono prošlo što zapravo misli. A to što kaže, već davno je u sebi obuhvatilo nijemo pitanje Onih koji šute, a njihov pogled pita ga kad će završiti. On se treba povjeriti Slušateljima da bi oni uzeli njegovu klevetu za ruku i odveli ju do bezdana u kojemu leži duša Govornika, njegova prošlost, mrtvo polje prema kojemu on baulja. Ali tamo već dugo čeka kurva. Jer svaka žena ima prošlost i nikako nema sadašnjost. Zato čuva smisao pred razumijevanjem, ona se suprotstavlja zloupotrebi riječi i ne dopušta da ju zlostavljaju.

Ona čuva blago svakodnevnosti, ali i svakonoćnost, najviše dobro. Zato je kurva Ona koja sluša. Ona spašava razgovor od malenkosti, veličina ne polaže pravo na nju, jer ona završava prije nje. Svaka muškost prošla je pokraj nje, sad u njezine noći utječe struja riječi. Vječno postojeća sadašnjost ponovo će postojati. Drugačiji razgovor šutnje je pohota.

² Preveo Zvonimir Mrkonjić, u: Friedrich Hölderlin, *Kruh i vino*, Razlog, Zagreb, 1969.

Sapfo

V

GENIJ Dolazim k tebi, da bih se kod tebe odmorio.

KURVA Ta sjedni.

GENIJ Želim sjesti pored tebe – upravo sam te dotaknuo i čini mi se kao da sam već godinama mirovao.

KURVA Činiš me nemirnom. Kad bih legla pored tebe ne bih mogla spavati.

GENIJ Ljudi su svaku noć kod tebe u sobi. Osjećam se kao da sam ih sve primio, a oni su me nepristojno pogledali i otišli.

KURVA Daj mi ruku – na tvojoj ruci koja spava osjećam da si sada zaboravio sve svoje pjesme.

GENIJ Mislim samo na svoju majku. Smijem li ti govoriti o njoj? Ona me rodila. Rodila je kao ti: stotinu mrtvih pjesama. Nije znala svoju djecu kao ti. Njezina djeca su se kurvala sa stranim ljudima.

KURVA Kao moja.

GENIJ Moja majka me uvijek gledala, pitala, pisala mi. Zbog nje sam zaboravio sve ljude. Svi su postali majka. Sve su me žene rodile, nijedan muškarac me nije začeo.

KURVA Tako se tuže svi koji spavaju kraj mene. Kad sa mnom pogledaju svoj život, čini im se kao da im je voda došla do grla. Nitko ih nije začeo, a k meni dolaze, da ne bi začeli.

GENIJ Sve su žene kojima dolazim kao ti. Rodile su me mrtvoga i od mene žele primiti ono mrtvo.

KURVA Ali ja sam najspremnija na smrt. (Idu spavati.)

VI

Žena čuva razgovore. Ona prima šutnju, a kurva prima stvaraoča prošloga. Ali nitko ne bdije nad žalopojkom kad muškarci govore. Njihov razgovor postaje očaj, on se ori u gluhom prostoru i klevećući poseže za veličinom. Dvojica su muškarca jedan pokraj drugoga uvijek pobunjenici, na kraju posežu za vatrom i sjekirom. Oni uništavaju ženu prljavim vicevima, paradoks zlostavlja veličinu. Riječi istog roda ujedinjuju se i raspiruju se svojom tajnom naklonošću, bezdušan dvostruki smisao stoji otvoren loše skriven groznom dijalektikom. Očitovanje stoji smijući se pred njima i prisiljava ih da šute. Prljava šala pobjeđuje, svijet je istesan iz riječi.

Sad moraju ustati i ubiti svoje knjige i oteti si ženu, inače će tajno zadaviti svoje duše.

VII

Kako su govorile **Sapfo** i njezine prijateljice? Kako je došlo do toga da žene govore? Jer, jezik ih lišava ljudskog dostojanstva. Žene ne primaju nikakve njegove glasove i nikakvo izbavljenje. Riječi lepršaju iznad žena koje su jedna kraj druge, ali lepršanje je nezgrapno i bezvučno, one postaju blebetave. Njihova šutnja dostojanstveno sjedi iznad njihove priče. Jezik ne nosi dušu žena, jer mu one ništa nisu vjerovale; njihova prošlost nikad nije zaključena. Riječi prčkaju po njima i bilo koja vještina brzo im daje odgovor. Ali njima se jezik javlja samo u Onome tko govori, tko izmučeno stišće tijela riječi i u njih preslikava šutnju ljubavnika. Riječi su nijeme. Jezik žena ostao je nestvoren. Žene koje govore opsjednute su bezumnim jezikom.

VIII

Kako su govorile **Sapfo** i njezine prijateljice? – Jezik je omotan velom kao prošlost, on je budući kao šutnja. Onaj tko govori u njemu izdiže prošlost, skriven jezikom on u razgovoru prima svoje bivanje-ženskim. – Ali žene šute. Gdje prislušuju, tamo su riječi neizgovorene. One približavaju svoja tijela i miluju jedna drugu. Njihov razgovor oslobodio se od predmeta i jezika. Ipak je ophodio jedan krug. Jer, tek između njih i zato što su jedna pokraj druge, sam razgovor je prošao i smirio se. Sad je konačno dosegnuo sebe samoga: Postao je veličina pod njihovim pogledom, isto kako je život bio veličina prije uzaludnog razgovora. Žene koje šute govornice su izgovorenoga. One izlaze iz kruga, samo one vide savršenost njegove zaobljenosti.

One, sve jedna pokraj druge, ne žale se, one gledaju diveći se. Ljubav njihovih tijela je bez oplodnje, ali izgleda lijepo. A one se usude pogledati jedna drugu. On udiše, dok se riječi ore u prostoriji. Šutnja i pohota – vječno razdvojeni u razgovoru – postale su jedno. Šutnja razgovora bila je buduća pohota, pohota je bila prošla šutnja. Ali među ženama se prizor razgovora događao na granici šuteće pohote. Tamo je uskrsnula mladež tamnih razgovora. Zasjalo je biće.

DNEVNIK

‘Susjedne zemlje mogu ležati u dometu gledanja
Tako da se zov pijetlova i pasa i jednih i drugih
može čuti.

Ali ipak bi ljudi trebali umrijeti
u visokoj starosti
A da nisu putovali tamo i natrag.’
Lao-Tzu

I

Želimo obratiti pozornost na izvore neimenovanog očaja što teče svim dušama. Duše napeto osluškuju melodiju svoje mladosti koju joj tisuću puta jamče. Ali što se više usredotočuju na nesigurna desetljeća i u to upleću budućnost svoje mladosti, to sirotije dišu u praznoj sadašnjosti. Jednog dana probudit će se očajni: dan nastanka dnevnika.

On s beznadnom ozbiljnošću postavlja pitanje u kojem vremenu čovjek živi. Da ne živi ni u jednom vremenu, uvijek su znali oni koji misle. Besmrtnost misli i djela progona ga u besciljnost u čijoj sredini vrebata neshvatljiva smrt. Tijekom života obuhvaća ga praznina vremena, ali ne i besmrtnost. Pojedeno od različitih stvari nestalo mu je vrijeme, bio je razoren svaki medij u kojem je mogla bujati melodija njegove mladosti. Kriomice su mu uzeli ispunjenu tišinu u kojoj je trebala sazrijeti njegova kasna veličina. Ona mu je uzela svakodnevicu, mladenačko vrijeme tisuću puta prekinula događajem, slučajem i obvezom, besmrtno vrijeme koje on nije naslućivao. Još prijeteći, iza svakodnevice se uzdignula smrt. Sad se još pojavljuje u sitnicama i ubija svaki dan, da bi mogla pustiti da se dalje živi. Dok jednog dana iz oblaka padne velika smrt, kao ruka koja ne dopušta da se živi. Iz dana u dan, iz sekunde u sekundu, Ja se samo-održava, grčevito se hvata za instrument: vrijeme, na kojemu treba svirati.

Dakle, onaj tko očajava sjeća se svojeg djetinjstva, tada je još vrijeme bilo bez bijega, a Ja bez smrti. On gleda i gleda dolje u struju iz koje je izronio i polako, konačno i oslobađajuće gubi svoje shvaćanje. U takvom zaboravu, ne znajući što misli, a ipak oslobođenog mišljenja, nastao je dnevnik. Ta nedokučiva knjiga nikad življenog života, knjiga života za čijeg vremena se sve nepristupačno što smo doživjeli preobrazilo u savršenstvo.

Dnevnik je čin oslobođenja, tajan i bezgraničan u svojoj pobjedi. Nitko neslobodan neće shvatiti tu knjigu. Budući da je Ja izjedan od žudnje za sobom, izjedan od volje za mladost, izjedan od želje za moći tijekom desetljeća koja dolaze, izjedan od žudnje, da se sabran nosi kroz dane, željom i dokolicom postavši tamna vatra – budući da se ipak vidio uklet u vremenu kalendara, satova i burzi i da se nijedna zraka vremena besmrtnosti nije spustila na njega – on je sam počeo isijavati. Zraka, znao je, to sam ja sâm. Ne mutna unutrašnjost onoga koji doživljava, koji me zove Ja i povjerljivo pati, nego zraka onog drugoga, što me, čini se, pritišće i što sam zapravo ja sâm: zraka vremena. Ja, koji znamo samo iz naših dnevnika, drhteći stoji na rubu besmrtnosti u koju se strovaljuje. To je *vrijeme*. U njemu, u Ja, koji se susreće s događajima, ljudima, prijateljima, neprijateljima i ljubavima, u njemu prolazi besmrtno vrijeme, vrijeme njegove veličine ističe u njemu, njegovo isijavanje jest on i ništa drugo.

Taj vjernik piše svoj dnevnik. I piše ga s odmakom i nikad ga neće završiti, jer nikad neće umrijeti. Što je odmak u dnevniku? On ne govori

u vremenu razvoja, ono je ukinuto. Ne govori čak ni u vremenu, ono je potonulo. Naime, to je knjiga o vremenu: dnevnik. To isijava zrake njegove spoznaje kroz prostor. U dnevniku ne prolazi lanac događaja, on tada ne bi bio bez odmaka. Naime, vrijeme je ukinuto i ukinut je Ja koji u njemu djeluje; ja sam se potpuno pretvorio u vrijeme, ono isijava iz mene. Tom Ja, stvoritelju vremena, ništa se ne može dogoditi. Njemu se pokorava sve ostalo što zadesi vrijeme. Jer, svemu ostalome se naše Ja događa kao vrijeme, u dnevniku Ja susreće sve stvari, one prema Ja žive. Ali njemu, rođenju besmrtnog vremena, vrijeme se više ne događa. Njega je zadesilo ono bezvremeno, u njemu, kod njega skupljene su sve stvari. Svemoćno živi s odmakom, u odmaku (u šutnji dnevnika) Ja susreće svoje čisto vrijeme. U odmaku je sabran sam u sebi, ništa se ne gura u njegovo besmrtno Zajedno. Tu crpi snagu da se sretne sa stvarima, da ih zgrabi k sebi, da pogrešno shvati svoju sudbinu. Odmak je siguran, a tamo gdje se šuti ništa se ne može dogoditi. Među retke ove knjige neće ući nikakva katastrofa. Dakle, ne vjerujemo u izvedenice i izvore; nikad se ne sjećamo onoga što nam se dogodilo. Vrijeme koje isijava kao Ja, koje smo mi, susreće se sa svim stvarima oko nas kao naša sudbina. To vrijeme, naša bit, ono je Besmrtno, u čemu drugi umiru. Ono što njih ubija, dopušta nam da se u smrti (posljednjem odmaku) osjećamo bitno.

II

Nadvivši se, vrijeme sije na ljubavnicu krajolika,
Ali mračan na sredini ostaje neprijatelj.
Njegova krila drijemaju. Crni spasitelj zemlje
Šapće svoj kristalni: Ne i odlučuje našu smrt.

Dnevnik rijetko izlazi iz besmrtnosti svojeg odmaka i oklijevajući sebe piše. Nečujno kliče i baca pogled na sudbine koje jasne i protkane vremenom leže u njemu. Žedajući za određenošću, stvari mu prilaze očekujući da će iz njegove ruke primiti sudbinu. One visosti šalju svojega najneomogućnijeg, njihov najneodređeniji iznuđuje određenje. Oni ograničuju ljudsko biće svojim ispitujućim bitkom, produbljuju vrijeme; a dok se ono samo stvarima događa na onom izvanjskom, u njemu vibrira tiha nesigurnost koja pitajući daje odgovor na pitanje o stvarima. U izmjeni takvih vibracija živi Ja. To je sadržaj naših dnevnika, naša nam se sudbina izjašnjava jer se na nju već dugo nismo odnosili – mi umrli, koji uskrsnu u onome što nam se desi.

No, postoji mjesto uskrsnuća ovoga Ja, kad ga vrijeme u sve dalje i dalje valove odašalje. To je krajolik. Svi događaji okružuju nas kao krajolik, jer mi, vrijeme stvari, ne poznajemo vrijeme. Samo nagibanje drveća,

horizont i oštrinu planinskih bila koji se puni odnošenja bude, tako da nas stave u svoju sredinu. Krajolik nas postavlja u svoju sredinu, vrhovi krošanja nas drhteći obuhvaćaju pitanjem, doline nas maglom zatamnjuju, neshvatljive kuće nas oblicima pritješnjuju. Sve to susrećemo, njihovo središte. Ali oduvijek ostaje pitanje, budući da drhtimo, pitanje iz unutrašnjosti: jesmo li mi vrijeme? Oholost nas mami k Da – tada mi je krajolik nestao. Bili bismo građani. Ali nadmoćnost knjige tjera nas da šutimo. Jedini odgovor jest da hodamo jednim putem. Ali nas u hodu posvećuje ista okolina. I kako bez odgovora određujemo stvari pokretima naših tijela, kako smo sredina i hodajući se udaljavamo i približavamo, oslobađamo drveće i polja od njima sličnih, preplavljujemo ih vremenom našeg bitka. Polje i brjegove određujemo u njihovoj volji: oni su naše prošlo bivanje – tako je proreko djetinjstvo. Krajolik nas Velike prima u golotinji budućnosti. Ona obnažena odvraća jezu vremenitosti s kojom jurišamo na krajolik. Tu se budimo i sudjelujemo u doručku mladosti. Stvari nas vide, njihov pogled njiše nas u ono što dolazi, budući da im ne odgovaramo nego po njima hodamo. Oko nas je krajolik, gdje smo odbacili unutarnji poziv. Tisuću poklika duhovnosti buči diljem krajolika – tamo je dnevnik smiješeći se poslao jedinu misao prema njima. Prožeta vremenom diše pred nama, dirnuta. Mi smo zaštićeni jedno pokraj drugoga, krajolik i ja. Bacamo se iz golotinje u golotinju. Dosežemo se kad se saberemo. Krajolik nam šalje ljubavnicu. Sve što susrećemo, susrećemo u krajoliku, a u njemu ne susrećemo ništa nego budućnost. Ona zna samo jedinu djevojku, a ona je već žena. Naime, ona dolazi u dnevnik s poviješću svoje budućnosti. Već smo jednom umrli zajedno. Već smo joj jednom bili potpuno jednaki. Ako ju susretne u smrti, ona će ipak susresti nas u životu više tisuća puta. Zbog smrti je svaka djevojka voljena žena, koja nas koji spavamo uvijek sreće u dnevniku. A njezino buđenje događa se noću – nevidljivo dnevniku. To je lik ljubavi u dnevniku koji susrećemo u krajoliku, ispod vrlo svijetlog neba. Iskra između nas nestala je sa snom, a žena je djevojka, jer nam mladenački poklanja naše neupotrijebljeno vrijeme koje je skupila u svojoj smrti. Propadajuću golotinju koja nas obuzima u krajoliku održava gola ljubavnica.

Kad nas je naše vrijeme iz odmaka otjeralo u krajolik i kad nas je na čuvanoj putanji misli susrela ljubavnica, osjetili smo vrijeme koje nas je isijavalo kako opet snažno struji protiv nas. Pospan je taj ritam što se sa svih strana vraća k nama. Tko čita dnevnik, zaspe nad njim i ispuni ono što je bila sudbina onoga tko ga je pisao. Uvijek ponovno dnevnik zaziva smrt. Onoga tko piše, makar to bilo u snu. Onoga tko čita: Naš dnevnik zna samo jednog čitača koji postaje spasitelj tako što ga knjiga svladava. Mi samo smo čitač ili naš neprijatelj. On nije našao ulaz u kraljevstvo koje cvjeta oko nas. On nije ništa drugo nego prognano, pročišćeno Ja, koje boravi nevidljivo u nužnoj sredini vre-

mena. Ono se nije podalo struji sudbine koja je tekla oko nas. Kako se krajolik uzdigao prema nama, čudno nadahnut nama, kako je ljubavnica pobjegla kraj nas, koju smo jednom učinili ženom, tako usred struje, uspravno kao ona, stoji neprijatelj. Ali moćniji. On nam šalje krajolik i ljubavnice i neumoran je mislilac misli koje do nas samo dolaze. On nas susreće savršeno jasno, a dok se vrijeme skriva u nijemoj melodiji odmaka, on je na djelu. Iznenada se uzdiže u odmak kao fanfare i šalje nas prema pustolovini. On nije manje pojava vremena nego što smo to mi, ali je najnasilniji reflektor nas samih. Sijevajući znanjem o ljubavi i pogledima dalekih zemalja, nasilno vraćajući se prodire u nas i tjera našu besmrtnost sve daljem i daljem isijavanju. On zna carstva stotinu smrti koja okružuju vrijeme i želi ih utopiti u besmrtnosti. Nakon pogleda i smrtnog bijega vraćamo se kući kao naš neprijatelj. Dnevnik ne govori ni o kojem drugom neprijatelju, jer pred neprijateljstvom našeg uzvišenog znanja nestaje svaki neprijatelj, šeptrljiv pokraj nas koji nikad nismo doseguli svoje vrijeme, uvijek bježimo iza njega ili ga znatizeljno prelijevamo. Uvijek stavlajući besmrtnost na kocku i gubeći je. Neprijatelj to zna, on je neumorna, hrabra savjest koja nas bocka. Naš dnevnik piše ono njegovo dok je on zaposlen u sredini odmaka. U njegovoj ruci počiva vaga našeg vremena i besmrtnoga. Kada će ona jamčiti? Susrest ćemo se s nama samima.

III

Oholost živoga čije Ja različito prisustvuje svim avanturama i stalno skriva svoje lice u haljini svojega dostojanstva – ona mora da je na kraju postala neizdrživa. Koliko god smo učinili koraka prema kraljevstvu sudbine, toliko često smo se okretali unatrag – jesmo li istinski i kad nas ne promatraju: tu, u nama jednom se umorila beskrajno uvrijeđena, okrunjena visost, okrenula se, bezgranično unaprijed puna prezira prema Ja koje joj je dano. Popela se na prijestolje u imaginarnom i čekala. Pisalica njezina spavajućeg duha pisala je dnevnik velikim slovima.

Tako se u tim knjigama radi o penjanju na prijestolje nekoga tko se odriče. Odrekao bi se događaja čije Ja ne smatra vrijednim ni sobnim, od kojega se napokon udaljava. Jednom su se stvari našle na njegovu putu umjesto da ga susretnu, sa svih su strana salijetale onoga tko je bježao. Plemić nikad nije okusio ljubav podređenih. Nije vjerovao da stvari misle i na njega. Misliš na mene? – pitao je pobjedu koja ga je dopala. Misliš na mene? – djevojku koja su privinula uz njega. Tako se otrgnuo od svojega savršenstva. Pobjedi bi se ipak činio kao pobjednik, zaljubljenijom kao ljubavnik. Ali ljubav mu se desila, a pobjeda dogodila, dok je penatima svoje tajnosti podnosio žrtvu. Nikad nije susreo sudbinu pokraj koje je prošao.

Ali u dnevnicima visost Jastva povukla se, a mahnitanje protiv zbivanja je zanijemjelo, ako su se događaji pokazali neodlučnima. Sve udaljenija vidljivost Jastva koja se više ne odnosi ni na što, plete sve bliži mit stvari koje neizmjernom sklonošću navaljuju na Ja, kao nemirno pitanje koje žeda za određenjem.

Nova oluja buči u nemirnom Ja. Ono je odaslano kao vrijeme, u njemu samome stvari navaljuju odgovarajući mu u svojem udaljavajućem, poniznom smjeru, prema sredini odmaka, prema krilu vremena, od tamo isijava Ja. A sudbina jest: to suprotno kretanje stvari u vremenu Jastva. A svako vrijeme Jastva u kojemu se susrećemo sa stvarima, to je veličina. Njoj je sva budućnost prošla. Prošlost stvari je budućnost Ja-vremena. Ali prošle stvari postaju buduće. Opetovano isijavaju vrijeme Jastva kad su ušli u odmak. Događajima dnevnik piše povijest našega budućeg bitka. I proriče nam, dakle, našu prošlu sudbinu. Dnevnik piše povijest naše veličine od smrti nadalje. Jednom će vrijeme stvari biti ukinuto u vremenu Jastva, sudbina ukinuta u veličini, odmaci ukinuti u odmacima. Jednom ćemo se susresti s ojačalim neprijateljem u njegovoj bezgraničnoj ljubavi, koji je sve naše zaslijepljene slabosti sabrao u svojoj snazi, svu našu golotinju smjestio u svoju bestjelesnost, svu našu šutnju nadglasao svojom nijemošću i sve stvari doveo kući i svršio sve ljude – veliki odmak. Smrt. U smrti susrećemo nas same, iz stvari se oslobađa naše biti-mrtav. A vrijeme smrti naše je vlastito. Spašeno opažamo ispunjenje igre, vrijeme smrti bilo je vrijeme našeg dnevnika, smrt posljednji odmak, smrt prvi neprijatelj koji ljubi, smrt koja nas svojom veličinom i sudbinama naših širokih površina nosi u sredinu vremenâ. Koja nam na jedan jedini trenutak daje besmrtnost. Višestruko i jednostavno, to je sadržaj naših dnevnika. Poziv koji je naša mladost ponosno odbila, iznenađuje nas. Ali ona nije ništa, nego poziv na smrtnost. Ulazimo u vrijeme koje je bilo u dnevniku, u simbolu žudnje, običaja čišćenja. S nama stvari tonu k sredini, s nama očekuju novo isijavanje. Jer besmrtnost je samo u umiranju, a vrijeme se uzdiže na kraju vremenâ.

BAL

Zbog kakve se predigre odričemo svojih snova? Naime, lagane ruke guramo ih postrance, u jastuke, ostavljamo ih iza sebe dok neki od njih nečujno oblijeću našu uzdignutu glavu. Kako se usuđujemo, mi koji smo budni, da ih unosimo u svjetlost? O, u svjetlost! Svi ispod nas nose nevidljive snove oko sebe, kako su dobro zamotane glave djevojaka, njihove oči su tajna gnijezda strahote, snova, posve bez prilaza, svjetleći pred savršenstvom. Glazba nas (sve) uzdiže na visinu osvijetljene crte – znaš ju – koja probija ispod zastora dok orkestar ugađa violine. Ples počinje. Tada naše ruke kližu jedna po drugoj, naši pogledi padaju jedan u drugi, teško, prosipaju se i smiješe iz posljednjeg neba. Naša se tijela dotiču oprezno, mi svi ne budimo jedno drugo iz sna, ne zovemo jedno drugo kući u tamu – iz noći, noći koja nije dan. Kako se volimo! Kako čuvamo svoju nagost! Svi smo ju okovali u nešto šareno, maskirano, golo-što-zakazuje, golo-što-obecava. U svemu treba prešutjeti ono stravično. Ali mi se bacamo u ritmove violina, nijedna noć nikad nije bila bestjelesnija, tajnovitija, nevinija od ove.

Tamo gdje stojimo sami, na gomili fanfara, sami jedne svijetle noći, noći kojoj smo se zakleli, čovjek koji bježi još k sebi poziva neku ženu, koja – djevojka – stoji u dalekom bijegu iz dvorane.

Ona korača parketom koji tako gladak leži između plesača, kao da zrcali glazbu, jer taj gladak pod kojemu ljudi ne pripadaju stvara prostor za ono elizejsko što usamljenost ljudi sklapa u kolo. Ona korača i njezin korak slaže plesače, neke gura van, a oni se razmrskaju na stolovima gdje vlada buka usamljenih ili gdje ljudi hodnicima hodaju kao na visoko postavljenom užetu u noći.

Kad je, ako ikada, noć dospjela do svjetlosti i bila odaslana, ako ne tu? Kad je, ako ikada, vrijeme bilo svladano? Tko zna, koga ćemo sresti u ovaj sat? Inače (kad bi 'inače' postojalo), bili smo upravo tu, ali već svršeni, inače, možda smo izlili talog iskorištenog dana i okusili novi. Ali sad pretačemo zapjenjeni dan u purpurni kristal noći, on postaje miran i sjaji.

Glazba udaljava misli, naše oči odražavaju prijatelje oko nas, kako se svi gibaju, a noć ih oplakuje. Zapravo smo u kući bez prozora, u dvorani bez svijeta. Stube nas, mramorne, ispraćaju gore i dolje. Tu je uhvaćeno vrijeme. Još samo ponekad ono u nama budi svoj odvrat, umoran dah i čini nas nemirnima. Ali jedna riječ, izgovorena u noć, k nama poziva čovjeka, mi idemo zajedno, glazba nam je već bila suvišna, da, u tami bismo mogli ležati jedno pokraj drugoga, a ipak bi naše oči sjajile kao jednom blistav mač između ljudi. Znamo da tu kuću oblijeću nemilosrdne, uništene stvarnosti. Pjesnici sa svojim gorkim smiješcima, sveci i policajci i automobili koji čekaju. Ponekad izbije glazba koja ih zatrapa.